

Europa, njezin istok i jug: što je očekuje?

SILVA MEŽNARIĆ

Institut za migracije i narodnosti
Radićev trg 3, Zagreb 10000
E-mail: silva.meznaric@public.srce.hr

UDK: 316.422(4-6)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 9. prosinca 1996.

Europa, nakon 1990. cjelovita, suočit će se u idućem stoljeću s novim diobama u svijetu i na svome području, na kojem se sučeljavaju tri od četiriju glavnih civilizacija svijeta. Tvrdnja je autorice da se jednom objedinjena Europa ne može više ogradiвати od svog polumoderniziranog Istoka i Juga te da bi morala pronaći nove pristupe različitim i drugčijem. Autorica ispituje koja rješenja, nakon Balkana, ima Europa na raspolaganju i zaključuje da bi ojačano civilno društvo u novim državama Europe bilo prirodni nosilac sporazumijevanja kulturno različitim i suprotstavljenim civilizacija na europskom tlu.

Ključne riječi: EUROPA, DIOBE, ETNIČKO ČIŠĆENJE, ISTOČNA EUROPA, MODERNIZACIJA, SUKOB, SPORAZUMIJEVANJE

Europa je bila kći tirkog kralja Agenora koji je obitavao na obali današnjeg Libanona; u nju se zaljubio Zeus, pretvorio se u bika i s djevojkom na leđima otplivao prema Zapadu. Prema Kreti? Ili možda nije?

Primjereno mitu koji je sazdan oko njena imena, Europa se stvarala i sveudilj se stvara traganjem za vlastitim težištem i cjelinom;¹ površinom nevelika prema ostatku "suhe" zemlje, Europa se od nastanka pojma² samoodređivala kao središte "onog nečeg" što je, u pravilu, izvan njezina nebosklona, bivalo proglašeno "antitetičnim" ili, u najmanju ruku, "barbarskim", sve dok to "izvanjsko" nije ispunilo uvjete uključenja.³ Smatrajući se središtem znanog svijeta i uključujući, prinuđena borbom za ekspanziju i opstanak, ono "izvanjsko" i "nepoznato", Europa je trebala težište oko kojeg će sazdavati identitete kojima će, pružajući pipce naokolo, uspjeti uključiti ostatke (manje znanog) svijeta. Kao što će se pokazati, Europa nije našla težišta sve do danas pa se njezina samodefinicija i traganje za identitetima tim više iscrpljuje u definiranju identiteta "drukčijih": onih "izvana" i "manje znanih" kao "neeuropskih". Proizvodnji i imaginiranju "normativnog neprijatelja" (Mastnak, 1995: 145) pristupalo se uglavnom dvjema tehnikama: ratovima i kolonizacijama te ograđivanjima, zidovima. Ne nužno i tim redosljedom a niti tom oštrinom: postojale su i postoje djelatna sučelja, koja "integriraju",

¹ O tome pitanje u studiji Denysa Haya (1995) o nastanku europske ideje. Iz te studije preuzimamo ideju o stalnoj napetosti i traganju za identitetom i granicama. Prema Hayu, Grcima i Rimljanima, pojam Europe nije mnogo značio: za Grke, bilo je to kopno, nasuprot otočnome Egejskom dijelu. Za Rimljane, bilo je to Sredozemlje, suprotstavljeno Istoku i barbarima. U judejskoj kozmogoniji, koja postavlja Jeruzalem u središte svijeta, Europa je tamo gdje je Jafet, kamo ga je uputio otac Noa, dijeleći zemlju potomcima. Tek kršćanstvo unosi pitanje težišta i definiranja izvanjskog kao pitanje identiteta. O tome pitanje u poglavljima o genezi križarskih ratova, gregorijanskim reformama te dolasku Islama (Hay, 1995: 23-73). Vidi također Mastnak (1995).

² Pojam i ideja "Europe" pripisuju se, popularno, raznim začetnicima; moderna se ideja Europe, prema Hayu, može pripisati tek autorima od četrnaestog stoljeća dalje. Među prvima ju je u "punom smislu" (Hay, 1995: 75) upotrijebio Matej Pariški komentirajući povratak Ludviga IX. iz križarskih ratova u Francusku. U istome stoljeću, Dante, a posbice Petrarca, izvješćuju o Europi u punom smislu riječi, navodeći je kao okvir socijalnih zbivanja. Ideja "Europe" potpuno se uobličuje u osamanestom stoljeću kada, prema Hayu, dobiva današnje obrise. Tada, drži on, "ime kontinenta prerasta u simbol načina življenja; pokaže se da je simbol sposoban, ništa manje nego vjera koja mu je prethodila, pritegnuti uza se vjernost i neprijateljstvo, misionarstvo i mučeništvo" (Hay, 1995: 11).

³ "Europa" počinje mitom, nastavlja se geografskom uporabom riječi "Europa" još ne poduprte kartografijom, zaobilazi srednji vijek i ponovno uskršava, kao "ideja Europe", početkom novoga vijeka, sekularizacijom i industrijalizacijom. Prema Hayu, Europa početkom petnaestog stoljeća potpuno je kršćanska, gospodarski povezana cjelina "za sebe" u kojoj, paradoksalno, kršćanstvo više ne predstavlja identitet Europe niti pokretačka snaga sjedinjavanja. Silaskom kršćanstva nastaje postupno svijest o pripadanju "Europi" (Hay, 1995: 66-84).

“adaptiraju”, “pridružuju” i “multikulturiraju”. No oštre tehnike uključivanja i isključivanja ipak su prevladavale tijekom dva tisućljeća povijesti pojma Europe: njima je uobičajeno prethodila kulturna i ideološka obrada “onog drugog” kao antieuropskoga, pri čemu je “onaj drugi” bio obvezatno ogoljen do nagosti svoje drugačijosti: vjerske, rasne, klasne, ideološke. Tom ogoljenom drugačijošću “neeuropskoga”, Europa je negativnim *feedbackom*, dok joj je to uspijevalo, pothranjivala imaginarij svoje “istosti”, a time i svoj najveći i još uvijek ne posve objašnjen svjetski hit: razvoj i modernizaciju svog Zapada.⁴

Ta vječita tenzija prema “izvanjskom” i “dručkijem” te istodobno iscrpljivanje u traganju za navlastitošću “Europe” na malenom je kontinentu iznjedrila netrpeljivost prema: prvo, alternativnim težištima, i drugo, alternativnim samodefiniranjima i identitetima “onih, drukčijih”, na vlastitu tlu, drugačijih posebice rasno i vjerski. Pojavi li se na njezinu tlu autohtono iznjedreno žarište nekog pokreta, ideje, svakodnevlja čak, neusklađeno s “mainstreamom”, Europa će pokušati njime ovladati, bilo uništenjem, bilo preko sučelja integriranja. Politike Unije prema suvremenim ekonomskim migrantima samo su jedna od mogućih potvrda za to. No ne uspije li, ili spozna li da je racionalnije ne gubiti energiju na integriranje odnosno uništenje, Europa će sazdati zid. Ogradit će se, a posljedice razgrađivanja, jednoc, prebacit će ionako na “ograde”.

Ne ovog puta: posljednji zid koji je pao, Berlinski i s njime čitav ogradeni prostor Istočne i Jugoistočne Europe, unio je u Europu, što znači u njezin Zapad, neravnotežu koja se zatečenim tehnikama više ne može ovladati. Ponestalo je dovitljivosti u nalaženju novih rješenja za nove situacije. Desetljećima se naime mirno živjelo, opravdavajući sazdanje razdaljina od “Istočne Europe” opstojanjem monolitnog, neprijateljskog žarišta komunizma, inače autentične europske ideje. Europa je bila sve ono što Istočna Europa nikako nije mogla biti. Posjedovala je: “Racionalnu argumentaciju, građansku hrabrost, toleranciju, objektivnost, poštovanje prema drugačijem načinu života, uljudnost, praksu zasnovanu na univerzalnim vrijednostima slobode ličnosti i zajednice...” (Kebo, 1996:18), i na tome gradila svoj identitet.

Kad je zid pao, pokazala se ne samo razjedenost komunističkog žarišta nego čak i neplauzibilnost suprotstavljenog mu europskog identiteta; organizirana Europa nije bila u stanju odgovoriti na najveću krizu na svom tlu od 1945. godine. Bez težišta, bez središta i ostavši bez granica, Zapad se usuo u vlastito nesnalaženje. Na Balkanu, najprije Hrvatska, a potom Bosna, ostavljene su uništavanju. U hod, usput, Europa je, dijelom iz nehaja, poduprla ono što je moglo obaviti posao umjesto nje: podzemnu trgovinu oružjem, nacionalističke ratove i etnička čišćenja. Olako se, usprkos svim znanjima i iskustvima, “previdio” odlučujući razarajući čimbenik na Balkanu: bivša Jugoslavenska narodna armija te djelatna doktrina etnički cjelovite (ponajprije srpske) države. Najveću cijenu platilo je društvo koje je jedino, u sklopu Balkana, pokazivalo znakove ustoličenja “nespojivih” vjerskih različitosti Europe kao načina življenja: ono na području Bosne i Hercegovine. U njoj je, u zametku, uništen nagovještaj ustoličenja komplementarnosti razlika u politici i prije svega kulturi: spomenimo da je u predvečerje rasula druge Jugoslavije, Sarajevo bilo staništem mlade kulturne avangarde ovog dijela Europe (film, rock, kazalište, strip).

Plaćena cijena poznata je: ovaj put, što je novina, plaća je Europa kao cjelina, postmoderna “Zapadna” i polumodernizirana “Istočna”. No prva je preuzela teret iznalaženja rješenja za obje i pritom se nalazi pred, naizgled, teško rješivom dvojnom: prikloniti se povijesno provjerenim tehnikama “zatvaranja” ili pronalaziti nova rješenja za Europu zajedno s njezinim Istokom i Jugom? Uhodane tehnike suočavanja s problemom antitetičnog i različitog na tlu Europe više ne rade. Balkan je to djelatno pokazao. S druge strane, urođene joj nape-

⁴ Stanje rastrojenosti Crkve krajem četrnaestog stoljeća Hay, navodeći Bonneta, opiše usklikom: “Finis christianorum! nunc exclamat paganitas. ...Lingua aliam linguam detestatur ex ca, et natio sibi nationem proximam” (Hay, 1995: 88). Tako je Europa doživljavala gubitak navlastitosti: navodeći likovanje pogana, “normativnog neprijatelja”, koji opaža kraj kršćanstva u kojem jedan jezik mrzi drugi, a svaki narod svog susjeda. No upravo takva, Europa bez težišta i identiteta, puna “nacionalnih” konkordata, bila je plodno tlo za proces modernizacije.

tosti između nepostojanja težišta identiteta i samodefiniranja preko drugih, Europa se zasada ne može odreći: njome se još uvijek hrani. Štoviše: ohrabruje novopridošle, to jest one koje k sebi pripušta, da učine to isto. Da traže težišta identiteta u nacionalizmu i pripadajućim mu tehnikama isključivanja "dručkijih"; kada u tome prevrše mjeru, lupi ih po prstima opstojećim sučeljima konvencija, sankcija i dobrih običaja, sve institucijama koje je Europa razvila da bi posredovala između "same sebe".

Što prema tome može današnja Europa od sebe očekivati? Slijedimo li projekcije Samuela Huntingtona (Huntington, 1996), njezina bi glavna zadaća bila da pomno prati događaje izvan svog kontinenta odnosno da se pridruži akterima i procesima koji su, ovaj put, izvan njezina domašaja. Na redu su, prema njemu, religijska i civilizacijska okupljanja i sukobi/konzenzusi, izvan europskog prostora i mnogo veće važnosti za budućnost svijeta negoli je Europa danas.

Prema Huntingtonu (1996), ideja univerzalnosti zapadnoeuropske demokracije i kulture nije više učinkovita zbog tri razloga: prvo, zabludna je, drugo, nemoralna je i treće, opasna je. Zabludna je stoga što već postoje i druge civilizacije na uzlazu, a sva je prilika da će se razviti u sljedećem tisućljeću, koje imaju navlastite ideje o društvima i društvenim normama; nemoralna je stoga što je nužno osvajačka i opasna, jer sa svojim tehnikama nametanja "univerzalnog" neizbježno vodi međucivilizacijskim ratovima. Slijedeći Huntingtonovu tvrdnju da se svijet preslaguje u novu konfiguraciju, koju određuju kulturne a ne političke sličnosti i različitosti, rekli bismo, da je možda najveći problem Europe danas da tu činjenicu previda. Prema Huntingtonu, rat u Bosni prvi je dokaz takva restrukturiranja; on nema ništa, ili gotovo ništa zajedničko s "uzrocima" prethodnih ratova u Afganistanu i u Perzijskom zaljevu, no sličan im je po njihovim završecima. Oba su rata, drži Huntington, započela kao invazije (u ime obrane sloboda) jedne zemlje ili saveza na drugu zemlju; no završila su, to jest redefinirani su, kao ratovi između "civilizacija". Tako se i danas legitimiraju, s time što u prvome, u afganistansko me ratu, nije poznat dobitnik ili, bolje rečeno, taj više niti ne postoji pa se opravdavanje tog rata manje nameće u racionaliziranju civilizacijskih sukoba. Rat je civilizacija, prema Huntingtonu, u potpunosti i vidno lansiran u Bosni. Tako su ortodoksni kršćani, zapadni kršćani i muslimani, kao srčika svjetskih civilizacija, na tlu Europe lansirali zametke zasada malo vjerojatnih no ipak mogućih globalnih sukoba.

No najveće sukobe, prema Huntingtonu (1996), moglo bi se očekivati zbog premještanja ravnoteže moći unutar pojedinih civilizacijskih grupa: njihovi bi akteri mogle biti zemlje koje su težišta moći vladajućih svjetskih civilizacija, a to su: Sjedinjene Države, Njemačka, Kina, Japan, Indija, Rusija, Indonezija, Egipat, Iran i Brazil. U bliskoj budućnosti, najveći uspon treba očekivati od Kine; drugim riječima, njezin će uspon unositi i naređivati preustrojavanje i u drugim središtima civilizacija, sklapanje savezništava i rasjedanja u postojećima. Očekivati bi se moglo, primjerice, sukobe oko resursa između Kine i Vijetnama. Slijedeći logiku "civilizacijskih savezništava" moglo bi se predmnijevati, drži Huntington, savezništvo SAD, Rusije, Indije i Europe protiv Kine i Japana te većine islamskih zemalja, na drugoj strani. Takvo će preustrojavanje predstavljati znatan izazov svim civilizacijama, pa i Europi u dvadesetiprvom stoljeću. Što joj je činiti?

Primijenimo li Huntingtonove projekcije, nova cjelovita Europa našla bi se u slučaju sukoba kultura pred ovom dvojnom: pridružiti se savezništvima zaraćenih civilizacija ili - primijeniti "politics of containment", uzdržati se od sukoba unutar jasno definiranih kulturnih i civilizacijskih granica. Europa tu ima samo jednu, ali odlučujuću teškoću: tri od četiri svjetske vladajuće kulture-civilizacije obitavaju na njezinom području. Stoga, politika uzdržavanja od kontakta gotovo da ne dolazi u obzir; sukob, još manje. Preostalo je pregovaranje i multikultura, trpeljivost, premoštavanje, razrješavanje sukoba; tehnike koje Europi nisu nove, no nisu joj ni previše srcu prirasle. Ne želi li ostati na rubu događanja i kaskati za iznudenim savezništvima, Europa bi se morala pozabaviti vlastitim sjecištima civilizacija-kultura i prestati ima-

ginirati "normativnog neprijatelja". Etničko joj je čišćenje na Balkanu znatno "olakšalo" posao; moglo bi se naime pretpostaviti da je time Europa prošla kroz neku "nužnu mjeru" etničke katarze⁵. Posao "čišćenja" u Bosni, Hrvatskoj i Srbiji obavile su, umjesto Europe, lokalne vlasti. Taj posao, prema svemu sudeći, još nije dovršen; jedino u Bosni, drži se, ustanovljeni "entiteti" zalag su "politike uzdržavanja" pošto je uspješno uništena zajednička kultura. Dobro se podsjetiti što bi o takvim postupcima rekao Huntington: on, naime, vjeruje da u regijama gdje se sijeku sfere utjecaja i gdje su sučeljene različite civilizacije, treba, prvo, jasno odrediti raskrižja različitih utjecaja i čuvati granice sfere utjecaja stalnim motrenjem i, drugo, ustanoviti stalna posredujuća tijela na područjima gdje se različite civilizacije i kulture sučeljavaju ili čak preklapaju. Pritom bi stalno trebalo imati na umu da je multikulturni svijet budućnosti neizbježan; stoga treba tragati za sličnostima, a ne za razlikama, te ih promicati kao materijal suglasja.

U traganju za takvim materijalom Europa će se naći pred još jednim problemom iz svoje povijesti, a to je diskurs drugačijosti. Tragajući naime "za sobom" i slažući "one drukčije", u redove normativnih neprijatelja, Europa (Zapadna) iznjedrila je nekoliko binarnih operacija i distinkcija (Rutherford, 1990:21-22) koje su joj omogućavale da taj napučen imaginarij neprijatelja opiše i klasificira. Nastajali su tako "barbari", "pogani", "antikristi", "nečisti", "ne-civilizirani", "istočnoeuroljani", "južnjaci". Njima se pridružuju bezbrojne lokalne izvedenice diljem Europe, a balkanske, novijeg datuma, samo potvrđuju učinkovitost obrasca: "papci", "škugori", "trofazni", "hercegovci"... da spomenemo samo neke iz novijeg hrvatsko-bošnjačkog urbanog imaginarija⁶. Funkcija tog diskursa je "napuniti istinom" poželjno a isključiti i marginalizirati nepoželjno. On legitimizira podređivanje, nasilnost, genocid i prijezir. U uvjetima podijeljene Europe takav je diskurs bilo moguće kontrolirati; pripisivao se dobro određenim društvenim grupama kao što su skinheadi, ultradesničari, rasisti, antiaborcionisti i ublažavao povremenim intervencijama represije. Ustanovljena su i tijela unutar Europske Unije kojima je svrha praćenje i onemogućavanje rasizma i sličnih isključivosti u Europi. No, nakon Balkana, Istoka i Juga mogućnost kontrole rasizma i nacionalizma u cjelovitoj je Europi znatno otežana; novopridošla čeljad Istoka i Juga ulazi u Europu "osnažena" djelatnim i učinkovitim dihotomijama iz etničkih i nacionalnih sukoba pa bi na pomolu mogle biti mnogovrsne koalicije navedenih europskih desničarskih grupa i istočnoeuropskih te balkanskih nacionalista. Moglo bi se pretpostaviti da bi takve koalicije mogle pridonijeti nekim novim diobama, koje još u Europi ne naslućujemo.

Iskustvo europskih dioba i modernizacija

Dioba Europe na Istočnu i Zapadnu bila je, doduše, ustanovljena poslije drugog svjetskog rata; no time je samo bila potvrđena novovjeka povijest modernizacije Zapadne Europe. Tom je diobom, od 1945. godine, Europa pridobila upravo ono što joj Huntington preporučuje kao jedan od mogućih načina obnašanja u kompleksnom svijetu koji je očekuje u idućem stoljeću: "containment", pridržavanje sfera utjecaja i pregovaranja određenih duž (tada ideoloških, prema Huntingtonu, ubuduće, kulturnih) linija. Poslije fašizma, taj je sklop gotovo nesmetano funkcionirao sve dok se zid nije urušio, a preko njega se u idilično europsko dvorište ispenrali mutanti zapadnoeuropskih odloženih proizvoda: komunizma, jednakosti, bratstva, suverenosti, konstitucionalizma, etničke unifikacije i nacionalizma. Budući da je, kao što smo rekli, dioba 1945. godine bila tek politička završnica procesa koji prati europsku modernizaciju od 16. stoljeća nadalje, pogledajmo nakratko, što se modernizacijom razvilo na Zapadu a istodobno zaobišlo Istok? Slijedit ćemo pritom samo suvremenu sociologijsku obradu zadanog

⁵ "Etničko se čišćenje nalazi u samoj konstitutivnoj jezgri Europe. Takav će se zaključak činiti manje pretjeranim postavi li se u kontekst stalne prisutnosti ideje 'čišćenja' tijekom povijesti kršćanstva" (Mastnak, 1995: 151).

⁶ Imaginarij one druge, srpske strane, nije nam, zasada, poznat.

problema koja razvoj "Istočne Europe" stavlja u sklop procesa modernizacije "Zapadne" Europe.

Podrijetlom iz Zapadne Europe šesnaestog stoljeća, modernizacija se opisuje kao proces mobiliziranja, diferenciranja i laiciziranja zapadnoeuropskog društva (Boudon, B. i Bourricaud, F., 1994:397). Primijenjen na nezapadnoeuropska društva, proces se može označiti i "vesternizacijom". Proces je to dakle koji preko pokretljivosti ljudi, diferenciranja uloga u društvu i laiciziranja obrazovanja i znanosti, formatira ljudske zajednice kao industrijalizirane, sekularizirane i pluralističke ljudske organizacije. Analitički je prepoznatljiv u pojavama migriranja radne snage, kapitala na tržištu, političkih stranaka, tiska i parlamenata, te vjera i crkava stavljenih tamo gdje im je i mjesto: u niši odijeljenoj od državnih institucija. Glavni sastojci modernizacijskog procesa su mobilni slobodni radnici, motivirani vlasnici kapitala i bankari, radne navike, privatno vlasništvo i diferencirana javna sfera; njegovi su glavni zapaženi produkti organizirani rad i kapital, urbane konglomeracije, slobodni izbori i demokratske institucije kontrole države, tolerantna crkva odvojena od države. Riječju: modernizirano odnosno vesternizirano društvo lako je prepoznatljiv fenomen. Ono se zasniva na privatnom vlasništvu kojeg štiti zakonodavstvo; ne služi se religijskim diskursom u javnim poslovima; proizvodnja i održavanje znanja ima svoju vlastitu sferu odgovornosti, na koju nema isključivo pravo ni crkva ni država. Modernizirano društvo investira, ima poduzetnike i rentijere, aktivne radnike i nezaposlene pojedince. Sadrži stranke, parlamente, izbore, kampanje, sljedbenike i suprotnike, masovne medije i njihove kontrolore. Modernizirano je društvo kompleksno tkivo tenzija i kontrola; tu i tamo, nalazimo mu i velike rupe. Tu su bezobzirni poslodavci i nezaštićeni radnici, uništena priroda i okoliši stanovanja, korumpirani političari i njihovi klijenti, cinični građani, okorjele institucije i ovisni suci, potplaćeni mediji.... Ipak, usprkos takvim nedaćama, tenzija između države i civilnog društva omogućava da se stalno reproduciraju i obnavljaju procedure koje društvo upućuju prema napretku, bez većih razdora. Upitan, recimo, što njemu, njoj znači modernizirano društvo, običan će građanin, građanka suvremenog zapadnoeuropskog društva vjerojatno izjaviti: posao po volji i mjeri, sigurnost, država kao opslužiteljica zajednice, plaćena od građana, koja se ne miješa, nepozvana, u privatnu sferu vjere, porodice, odgoja, uvjerenja, kreacije i znanosti.

Odvojenost privatnoga i javnoga najistaknutije je obilježje i dostignuće moderniziranog društva; odvojenost informira i hrani oboje, državu i civilno društvo. Ona daje "državnost" društvu i "civilnost" državi. Suopstojanje javnoga i privatnoga smanjuje isključivost države i "prirodnu nevinost" civilnog društva, daje državi potrebnu mjeru otvorenosti za građansku inicijativu, a civilnom društvu potrebnu mjeru institucionalizacije (Keane, 1988). Tako se tenzija između države i društva smanjuje ali i podržava institucijama upravljanja i vladanja skupa s privatnim organizacijama, porodicom, domaćinstvom, dobrovoljnim nevladinim organizacijama, službama lokalnih zajednica, samoorganizacijom građana. Što više, to bolje; fino istkana sfera između države i društva omogućava da se veći razdorni sukobi moderniziranog društva (etnički, klasni, rasni, rodovni) razriješe unutar institucionalnog tkiva političke zajednice. Djelatno posredovanje civilnog društva mjera je moderniziranosti političke zajednice; ta je mjera moderniziranosti nedostajala u gotovo cijeloj Istočnoj i Južnoj Europi. Ograđena i prepuštena sebi, Istočna Europa teško da je mogla izbjeći razdorne sukobe i njihove posljedice. Bez posredujućih organizacija civilnog društva, i bez posluha za nailazeću težinu sukoba, razdorni nacionalizmi mogli su se učinkovito pothranjivati "demokratskim tekovinama" Zapada: strankama i slobodnim izborima. Bez civilnog društva, višestranačje kao osnovica artikuliranja interesa u novonastalim je državama u pravilu sankcioniralo pluralnost društava; poglavito onih višetetničkih. To dakako ne znači da je višestranačje u takvim društvima trebalo sprječavati. To samo znači da je Europa mogla pokazati više znanja i odgovornosti u predviđanju posljedica tog dijela procesa modernizacije u Istočnoj Europi, posebice na Balkanu: a to je, da će bez nastojanja "civilne" države i u odsutnosti civilnog društva, politička modernizacija pluralizirati

društvo duž njegovih latentnih i Europom pothranjivanih dihotomija: vjerskih i etničkih. I mogla je pronaći način da to u svom "stražnjem dvorištu"⁷ i spriječi.

Napokon, Europa je cjelovita prvi put otkad funkcionira kao ideja; nema više mogućnosti da se ogradi od svog Juga i Istoka. Isti oni procesi modernizacija na kojima je izrasla kao ideja, srušit će svaki zid netom uspostavljen. Nemoguće je više zamisliti, na tako malenome prostoru, sprječavanje protoka ljudi, dobara, ideja; investiranje u proizvodne i distributivne sustave Istočne i Južne Europe neupitna je strategija razvoja⁸. Povremene panične reakcije, doduše, na visokofertilni Jug ili napučeni nezaposleni Istok pokazuju žilavost spomenutih desničarskih grupa i imaginarija "normativnog neprijatelja"; no priklanjamo se sudu da se više ne mogu razmahati. Jer tko bi u današnjoj Europi bio "mi" a tko "oni" a da bilo koja zamisliva dihotomija ne bi imala za Europu sudbonosne posljedice?

Spojimo li sada Huntingtonove projekcije o preživljavanju Europe i naše opservacije o cijeni modernizacije (Istočne) Europe, zaključili bismo: cjelovita će Europa i nadalje živjeti u napetostima između triju glavnih (prema Huntingtonu) kultura na vlastitu tlu: dviju kršćanskih i islamske. U njima bi, kao što rekosmo, trebalo potražiti "materijal suglasja"; koji? Odgovor se, prema našem mišljenju, nalazi u samoj teoriji i zbilji modernizacije koju je prošla Zapadna Europa: u civilnom društvu kao posredniku između javnoga i privatnoga. I to ne stoga što je ono "nevinno", "otvoreno" i "nevladino", pa je zato moralno i bezopasno; nego stoga što i javnu i privatnu sferu otvara jednu prema drugoj i osposobljava političku zajednicu da stvara "shock absorbers" kad nadiru prijetnje razdora. Dok Europska Unija nalazi svoje sugovornike u državama, Europa kultura bi morala potražiti, i to što prije, sugovornike u još krhkim začecima civilnosti novih joj članica.

Strateški i financijski, to bi značilo sljedeće: u obrazovanju, medijima, društvenim i humanističkim znanostima, a napose u kulturi, u sva tri civilizacijska kulturna kruga podržavati i promicati sve ono što traga za materijalom suglasja, a da pritom ne previda potrebu svake, ma kako malobrojne etničke grupe ili kulture za vlastitim težištem i samoodređenjem.

LITERATURA

- Almond, Mark (1994) **Europe's Backyard War**. London: Heinemann Ltd.
- Boudon, Raymond i Bourricaud, Francois (1994) **Dictionnaire Critique de la Sociologie**. Paris: Presse Universitaires de France.
- Business Central Europe (1997) **The Annual 1996/97**. London: The Economist.
- Hay, Denys (1995) **Europa: Rojstvo ideje**. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Huntington, Samuel P. (1996) **The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order**. New York: Simon and Schuster.
- Keane, John (1988) **Democracy and Civil Society**. Cambridge: Basil Blackwell.
- Kebo, Ozren (1996) **SaRaJeVo Za PočeTniKe**. Sarajevo: Dani.
- Mastnak, Tomaž (1995) "Etnično čišćenje" kot temelj Evrope. Spremna beseda k Hayevi zgodovini rojstva evropske ideje, u Hay, D. **Evropa: Rojstvo ideje**. Ljubljana: ZPS, 135-156.
- Rutherford, Jonathan (1990) A Place Called Home: Identity and the Cultural Politics of Difference, u Rutherford, J. /ur./ **Identity**. London: Lawrence & Wishart, 9-27.

⁷ Izraz je iz dobro poznate knjige Marka Almonda (1994).

⁸ Direktno inozemne investicije (FDI) u bivši europski Istok i Jug jedan su od boljih pokazatelja modernizacije i percepcije stabilnosti pojedinih istočnoeuropskih i južnoeuropskih novih država; prema podacima iz Godišnjaka za Središnju Europu (1997), na ljestvici količine novca uloženi u pojedine zemlje (prvih dvanaest) po stanovniku prva je Madarska (1.272 američkih dolara), slijede: Poljska, Češka Republika, Rusija, Rumunjska, Hrvatska, Slovačka, Estonija, Slovenija, Bugarska, Latvija i Litvanija (Business Central Europe, 1997:70).

EUROPE, ITS EAST AND SOUTH

SILVA MEŽNARIĆ

Institute for Migrations and Nationalities, Zagreb

Europe, encompassing its East and South, will encounter in the next Century new divisions both in the world and on its continent where three different world civilizations are facing each other. The author maintains that traditional European strategies in dealing with difference, building-up and fences towards semi-modernized East/South and containment, would not stand a chance to survive any more. After the Balkans, Europe has to visualize new strategies in dealing with "different"; author proposes one, that is to invigorate civil society in Eastern and Southern European states. Modernized civil society in former socialist states would be the most feasible alliance in supporting inter-cultural and civilization links in future Europe as a whole.